

Hudi József

Marczali (Morgenstern) Henrik pápai évei (1867–1870)

Időskori visszaemlékezésében a magyar tudományos történetírás alapító atyja a Pápai Református Kollégiumot életének meghatározó iskolái közé sorolta. Ezért aztán meglepő, hogy Marczali Henrik neve hiányzik a kollégiumi feldolgozásokból és a jeles diákokat felsoroló iskolai emléktáblákról is.¹ Helyi kötődése csak az utóbbi időben – többek közt memoárja újrakiadásával, a pápai diáknévsorok közzétételével – került egy időre a figyelem középpontjába.² Ismertségét növeli újabban megjelent életrajzi monográfiája, amely memoárja alapján pápai iskolai éveit is bemutatja.³

A befogadó város

Morgenstern Henrik, a marcali rabbi fia az 1866/67. tanévben a győri bencés gimnáziumban végezte az V. gimnáziumi osztályt, de a nyári vakációt követően már nem itt, hanem a pápai református gimnáziumban folytatta tanulmányait. „Igen rövid tanácskozás után elhatároztuk, hogy Győrre nem megyek vissza, hanem Pápán járok iskolába, mint atyám.” – emlékezett vissza emlékirataiban a családi tanács döntésére.⁴ A választást megkönnyítette, hogy Morgenstern Mihály jó szívvel emlékezett vissza 1845–1848 közötti pápai éveire, és biztos volt abban, hogy az ismerős környezetben jó kezekbe kerül csodagyermeknek tartott fia.⁵

Bizei sváb kocsis hozta az apát és fiát Pápára, a több mint 14.000 lakosú, katolikus többségű dunántúli iskolavárosba⁶ 1867 október elején, ahol legelőször meglátogatták Morgenstern rabbi régi tanárait, majd megejtették a beíratást, és szállást kerestek Henrik számára. A városnézés eredményes volt. Egy közelebbről meg nem nevezett tanító házánál elfogadható összegért, havi 12 osztrák forintért kapott szállást és teljes ellátást.⁷ A későbbiekben mindkettővel meg volt elégedve az újdonsült pápai diák.

¹ LAMPÉRTH 1931; TRÓCSÁNYI 1981.

² MARCZALI 2000; MARCZALI 2006. 227–237.; KÖBLÖS 2006.

³ DÉNES 2022. 23–24. Ifjúkora bemutatásakor a korábbi feldolgozások is a memoárra támaszkodtak. Vö. GUNST 1987.

⁴ MARCZALI 2006. 230.

⁵ A rá vonatkozó adatok a diákokról kiadott történeti adattárban: KÖBLÖS 2006. 646., 901.

⁶ Pápa városának 1869-ben 14.223 lakosa volt. ILA – KOVACSICS 1964. 319.

⁷ Az 1861/62. tanévben egy Pápán tanuló diák szállásért (ágyért, mosásért) 2 forintot, jobb helyen 2 forint 50 fillért, konviktusi ellátásért (vacsorát is beleértve) 6 osztrák értékű forintot fizetett. KACZ 2011. 188.

Az elhallgatott szállásadó gazdák egyikét a kollégium levéltári anyagából közelebből is megismerhetjük: Henrik a szállásadók nyilvántartása szerint az Új utca 135. számú házban lakott a Markfeld családnál. Lakótársai nem voltak.⁸ A *Markfeld* kereskedőcsalád gyermekei is a református népis-kolába, majd gimnáziumba jártak.⁹

A kisváros, amely hősünket befogadta, csak nemrég tért magához abból az apátiából, amelybe az osztrák abszolutizmus taszította az egyházi, városi autonómia felszámolásával, a német nyelvű állami közigazgatás bevezetésével, a társadalmi nyilvánosság beszűkítésével és az élet minden területére kiterjedő rendőri kontrollal. A Bach-rendszer bukásával a híres református kollégium is újjászerveződött: 1860-ban a vezetés az egyházkerületi közgyűlés döntésével egyetértve kimondta, hogy a kollégiumot is az 1848 előtti formában állítja vissza. Névleg megtartották a nyolcosztályos gimnáziumot, de azt a régi szervezeti keretbe illesztették; a hatosztályos gimnáziumot kiegészítő VII. és VIII. osztály ismét a bölcsészeti képzés része lett. Az érettségit eltörölték, de hamarosan belátták, hogy arra szükség van, és 1863-ban újra bevezették. A költségvetési terhek csökkentése érdekében visszaállították a segédtanári állásokat, a legáció intézményét; és 1861-ben újraindították a jogakadémiát. Az 1868 őszen beiratkozó diákok már csak hallomásból – tanáraik, szüleik, ismerőseik elbeszéléséből – tudtak a vesztes szabadságharc utáni nehéz időkről, a kollégiumot is átalakító megpróbáltatásokról.

Morgenstern Henrik a VI. (poétai) gimnáziumi osztályt, valamint a VII. és VIII. (két bölcsészeti) osztályt végezte Pápán.¹⁰ Ekkoriban az V–VIII. osztályosok az 1856–1857-ben épült, 1857. október 19-én átadott, ún. Új Kollégiumban (a mai teológiai akadémia épületében) tanultak, ide jártak étkezni és könyvtárba is.¹¹ A bentlakókat az Ókollégiumban helyezték el.

A bölcsészeti kollégiumon belül is választóvonalnak számított: az elsős bölcsészek (diáknyelven „vércsék”) már „urak voltak”, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy megszólításkor az „úr” titulust ki kellett tenni a nevük mellé. A „Morgenstern úr” megszólítást az akkor 12 éves fiú igencsak furcsállhatta. Évfolyamtársai közül ugyanis a legfiatalabbak 16, a legidősebbek 21–22 évesek voltak, és túlnyomórészt az úri és polgári osztályhoz tarto-

⁸ DREL V. 2. Az akadémiai tanuló ifjúság szállásai jegyzéke, 1869/70. 89. sorszámú bejegyzés.

⁹ Markfeld Zsigmond kereskedő Lajos nevű fia 1860/61-ben, 11 évesen iratkozott be a református gimnázium I. osztályába. Szülei a szokásos tandíjat, 2 forint 10 krajcárt fizettek a főiskola pénztárába. KÖBLÖS 2006. 740.

¹⁰ 1867-ben nem jegyezték fel felvétele pontos idejét, csak személyi adatait, és azt, hogy kosztos diák lesz, tandíja az első és második félévben 3–3 osztrák értékű forint volt; vegyes költség címén további 3 osztrák értékű forintot kellett fizetnie. A „Testgyakorlati díj” rovat üresen maradt – feltehetőleg azért, mert gyenge fizikuma miatt nem járt tornaórára (mások ezen a jogcímen 53 krajcárt fizettek). DREL V. 2. A gimnázium felvételi könyve 1851/52–1874/1875. tanév; 1867/68. tanév, VI. osztály, 157. sorszám.

¹¹ LAMPÉRTH 1931. 66–67.

zó családokból származtak.¹² Főúri családból ekkoriban egyetlen diák sem akadt a pápai kollégiumban.

1. kép – A Pápai Református Kollégium új, egyemeletes épülete 1858-ban a mai Március 15. téren

A „kis zsidónak” (mint maga mondja) többszörösen hátrányos helyzetből kellett bizonyítania: *fizikai* hátrányt jelentett, hogy minimum 4 évvel fiatalabb volt osztálytársainál, alacsonyabb és gyengébb náluk, akik szívesen fitogtatták erőfölényüket. Ez ellen úgy védekezett, hogy – ha kellett – megvédte magát, és barátokat szerzett a felsőbb évesek között. Hátrányt jelentett *zsidó származása* is, hiszen a nagy létszámú, 70 fő körüli vagy afeletti osztályok többsége dunántúli protestánsokból (reformátusokból és evangélikusokból) állt.¹³ A mai szemmel nagy létszám azért is természetesnek tűnt, mert a református népiskolákban sem volt ez másképp. (1865-ben például az egyházkerületben átlagosan 66 diák esett egy tanítóra).¹⁴ Az egyházkerület

¹² DREL V. 2. Félévi értesítvények, 1868/69–1869/70. A megállapítást a „születési év” és az „apa foglalkozása” rovat adatai alapján tesszük. Fontos azt is megjegyezni, hogy a 19. század derekán még erősen éltek a hagyományok: az egy-egy osztályon belül jelentősebb életkori különbségek sem Pápán, sem más magyarországi és erdélyi középiskolában nem számítottak kuriózumnak.

¹³ Az 1868/69. tanév első félévében hősünk évfolyamában 69 tanuló nevét tüntették fel, Morgenstern Henrik a 10. sorszám alatt kitűnő és jeles osztályzatokkal szerepel. DREL V. 2. Értesítvény az 1868/69. tanév első félévéről.

¹⁴ Mező 1865. (A *Névtár* mellékletét képező népiskolai statisztikai tábla adatai alapján.)

területén működő falusi protestáns elemi népiskolák többsége később sem felelt meg az 1868. évi népiskolai törvény osztálylétszám-előírásainak.)

Hogyan tudott beilleszkedni? Kiválóan tanult, ezzel a tanárok elismerését is kivívta; emellett gyengébb diáktársainak önzetlenül segített, ezzel – különösen a matematika-korrepetálással – bizonyos tekintélyt és megbecsültséget szerzett magának társai körében. Mivel a konviktusba is bejárt, a joghallgatókat és teológusokat is megismerte. Ők nagy uraknak számítottak, némelyikük már velocipéddel közlekedett. A városban a szállásadó család tagjai, édesapja barátai és ismerősei jelentették a biztos hátteret. Segítségük enyhítette magányosságát.

A követelményeket a fenntartó egyházkerület által 1860-ban jóváhagyott iskolai tanterv és az 1863-ban elfogadott új kollégiumi törvénykönyv írta elő a tanárok és a diákok számára. Végrehajtásukról a gimnázium és a főiskola évente újraválasztott igazgatója gondoskodott a neki alárendelt tanterületek útján. A kollégium gazdálkodását a Főiskolai Gazdasági Tanács segítette, melynek a főiskolai gondnok is tagja volt. Az intézményfenntartás az 1866-os aszályos évet követően sok nehézséget okozott az egyházkerületnek: a megélhetési gondokkal küszködő egyházközségek kevesebb támogatást adtak, és a kölcsönfelvevők a kihelyezett tőkék kamatait sem fizették pontosan. A vezetés takarékosági intézkedésekkel és a kölcsönfelvétel szigorításával válaszolt a kihívásokra.¹⁵ Mindebből a diákok semmit sem érzektek.

Morgenstern VIII. osztályos korában, 1869/70-ben Szép Gábor menyiség- és természettanár állt a középtanoda, Szilágyi József, a latin és görög nyelv tanára az akadémia, korabeli nevén a „theológiai, jogi és bölcsészeti szak” élén. A tanulók a VIII. osztály első és második félévében is heti 29 órában 9 kötelező tantárgyat tanultak, ezen kívül hittanórákra is eljártak. Morgenstern kiválóan tanult, félévi osztályzaskor leginkább kitűnő osztályzatot kapott. Jelesnél rosszabb osztályzata egyetlen tárgyból sem volt. Érettségi eredménye tiszta kitűnő volt.

Meghatározó tanáregyéniségek

Az iskola hatékonyságát intézményi oldalról meghatározta a tananyag és a követelményrendszer, az iskola befogadóképessége, a tantermek száma és felszereltsége, a szertárak megléte, a tanárok felkészültsége és leterheltsége.

¹⁵ Az egyházkerület 1867. évi őszi révkomáromi közgyűlésén kimondta, hogy kölcsönt ezután csak „biztosítékot nyújtó telekkönyvi kimutatás és bejegyzés mellett” adnak ki, a tartozásokat a főiskolai ügyvéd mellett más ügyvéddel is behajthatják. Ugyanekkor Huszár Pongrác főiskolai gondnok elnökletével egy választmányt neveztek ki a főtanodai alapítványok számbavételére, a pénzkezelésre, pénzkiadásra vonatkozó célszerű javaslat elkészítésére. DREL I.1.a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek, 133/1867. (október 22–25.) sz. határozat.

A gimnáziumban 1865–1870 között 8–11, a bölcsészeti akadémiai tagozatokon 10–12 rendes és segédtanár tanított. A rendes tanárok a gimnáziumban mindnyájan osztálytanárok voltak, egyszerre több tárgyat oktattak; az akadémiai tanárok szükség esetén óraadóként a gimnázium legfelsőbb osztályaiban is tanítottak. A gimnázium alsó osztályaiban tanító segédtanárok a legkiválóbb végzett vagy végzés előtt álló teológus- és joghallgatók közül kerültek ki, pedagógiai tapasztalataik nem voltak. A visszaállított, elavult, ún. publicus praeceptoris rendszer napjai meg voltak számlálva. 1872-ben meg is szüntették.¹⁶

Az 1860-ban készült első tantárgyfelosztás szerint a rendes tanárok heti óraterhelése 19 óra volt, ami a későbbiekben sem változott számottevően. A tanárok mindegyike jól felkészült volt, tanulmányaikat többen külföldi – főként német – egyetemeken fejezték be. Képzésük során pedagógiát tanultak, de pedagógiai módszertani jártasságot csak a gyakorlatban szereztek. Az 1860-as évek második felében a kollégiumi tanári kar három korosztályból állt: a *segédtanárok* a legfiatalabb, gimnáziumot nemrég végzettek közül kerültek ki. A *legidősebb korosztályt* az 1830-as évek első felében kezdő Bocsor István és Tarczy Lajos képviselték; a *középső korosztály* tagjai az ő tanítványaiknak számítottak. Ideális esetben a tanítás szó szerint életre szóló hivatás volt: 40–50 szolgálati év nem számított ritkaságnak. (P. Szabó Károly magyar irodalomtörténet- és bölcsészettanár 37, Szilágyi József klasszika-filológus 43 évig tanított. A két veterán, Bocsor és Tarczy több mint fél évszázadot töltött a katedrán.)

Morgenstern Henrik visszaemlékezéseiben öt *tanárt* említ, akik életre szóló hatást gyakoroltak rá. Magát a várost és a kollégiumot is nagyra értékelte, amely Győr után a szabadságot, nyitottságot, az egyéni kibontakozás és felelősségvállalás lehetőségét teremtette meg számára. A képzést magas szintűnek tartotta, amely után a pesti egyetem több szempontból visszaesést jelentett a szemében.

Memoárjában a pápai gimnázium VI. osztályából két személyt emelt ki. Szilágyi József „*apró, eleven emberke volt*”, a gimnáziumban és a bölcsészeti osztályokban is görögöt és latint tanított, és előadásmódjával bilincselte le hallgatóit, akik 1861–1868 között a Képzőtársaság elnökeként is heti rendszerességgel találkoztak vele.

Szép Gábor matematikaprofesszor volt a másik kedvence, aki megszerettette vele tantárgyát. „*A matematikának köszönhetem, hogy pozícióm az osztályban és a kollégiumban nagyon megszilárdult.*” – emlékezett vissza később.¹⁷ Emlékezete szerint Szép Gábor 1848/49-es komáromi honvéd tüzérkapitányként is tekintélyt szerzett diákjai körében. Mások emlékezetében másféle tanárkép élt róla. Egyesek szerint hanyag tanár volt, kedélytelenül tanított, és 1848/49 bukott ügyét a vendéglőben siratta. Gyakran rosszin-

¹⁶ Kis 1896. 319.

¹⁷ MARCZALI 2006. 231.

dulatú megjegyzéseket tett a tudományos akadémia rendes tagjára, Tarczyc Lajosra, akit azzal is megvádolt, hogy közös, *Természettan* című munkájukat a saját neve alatt adta ki.

A *bölcsészeti tagozaton* három tanár befolyásolta fejlődését: közülük *Bocsor István* a história, *Tarczyc Lajos* a matematika és fizika professzora már édesapját is tanította; *Váli Ferenc*, Jókai Mór sógora, a vegytan tanáraként inkább példamutató emberi magatartásával és életvezetési tanácsaival hatott rá, semmint tantárgyával.

Közülük Bocsor és Tarczyc a berlini egyetemen végzett, mindketten hegelianusok voltak. Az idők múlását jelzi, hogy amíg pályája elején a Hegelt népszerűsítő Tarczyc súlyos támadások érték és kis híján eltanácsolták, alig harminc év múlva Bocsor nyíltan kimondhatta és leírhatta, hogy ő a „*történelem észtanára nézve*”, vagyis történelemfilozófiai szempontból Hegel követője.¹⁸

Bocsor István hősünk szerint „*kátói jellem volt, szigorú és igazságos*”, aki – állítása szerint – tankönyv hiányában jegyzetei alapján tanította a történelmet.¹⁹ Óráin figyelni kellett, hogy a vizsgákon jól teljesíthessen. Fejtegetéseit nem mindig értette, ilyenkor óra után külön is felkereste, aki méltányolta érdeklődését és szorgalmát.

A Bocsorról adott rövid jellemzéséhez két megjegyzés kívánczik: Bocsornak volt nyomtatott történelemtankönyve: 1861–1869 között hét vaskos füzetben, négy kötetben jelentette meg *Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre* című fő művét, melyet elsősorban a joghallgatók kézikönyvének szánt. 1868 tavaszán már az első hat füzet könyvesbolti forgalomban volt, a VII. füzet megjelenés előtt állt. Elvileg a hallgatóknak kötelező volt a tankönyveket beszerezni

2. kép – Bocsor István professzor, Morgenstern Henrik történelem-tanára

¹⁸ BOCsor 1861. V. Műve bevezetőjében a történeti és jogi források felsorolása után a következőket írja: „*a történelem észtanára nézve Hegel, Hermann, Michelet munkáit elég megemlíteni.*”

¹⁹ MARCZALI 2006. 232.

és használni, de a könyvek drágasága miatt mégsem ezt tették, hanem – régi szokás szerint – kéziratos jegyzeteikből tanultak. A szegényebb tanulók bevételeire is szert tettek a kéziratos tananyag másolásával. Bocsor kezdettől fogva kéziratait lapozgatva adott elő. A reformkor nemzedékét különösen a francia forradalomról tartott előadásaival lelkesítette. A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának Kézirattárában előadásainak másolatos kötetei jelentős számban fennmaradtak, és feltárára, feldolgozásra várnak.

A másik megjegyzés az előadások érthetőségével kapcsolatos. Bocsor Magyarország történetét nem uralkodói dinasztiák (Árpád-ház, vegyesházi uralkodók, Habsburg-ház), hanem fejlődés szerinti, három nagy korszakra osztotta: *Magyarország európai képződése 900–1301; Magyarország külső nagysága és virágzása 1301–1490; Magyarország államéletének hanyatlása 1490–1848.*

Monográfiájának másik újdonsága az *állam- és jogfejlődés* összekapcsolása volt. A harmadik újítása, hogy az ország fejlődését *világtörténelmi összefüggésbe* helyezte, és ennek magyarázatát történetfilozófiai látószögből adta meg. A történelmet az emberi szabadság kiteljesedési folyamatoként értelmezte, a Kelet és Nyugat ütközőpontján fekvő Magyarország fejlődését a két modell keveredéseként fogta fel. Nem csoda, hogy elvont filozófiai fejtegetéseinek megértése nehezebbre esett a kamaszkor előtt álló

kisdiáknak – ezért kereste fel a szünetekben tanárát.

Tarczay Lajos kiváló előadó, nagyszerű tanár volt, aki száraznak tűnő tantárgyát képes volt megszerettetni hallgatóival. Köztudott volt róla, hogy „nem sokba veszi a vallást”, ami a gyakorlatban valószínűleg a formális vallásosságnak egy formáját jelentette, hiszen az egyházban is fontos tisztséget töltött be. Valószínűleg Morgenstern apjának is szerepe lehetett abban, hogy Tarczay már az első naptól kezdve a „kegyébe” fogadta. 1870-ben mellé állt, amikor az érettségien a legjobb volt fizikából, így vita tárgyát

3. kép – Tarczay Lajos professzor, a pápai Képzőtársulat alapítója és Morgenstern Henrik egyik fő patrónusa

képezte, hogy zsidó létére megkaphatja-e a legjobb matematikusnak járó ösztöndíjat, amely egyetemi továbbtanulását is elősegítette. Memoárjában említi, hogy Pápáról távozásakor Tarczy kiváló ajánlólevelet is adott számára, hogy Molnár Aladár közoktatásügyi minisztériumi tanácsosnál elősegítse támogatását. (Morgenstern végül nem élt ezzel a lehetőséggel, mert túlzónak tartotta a matematikazseni-dicséretet.)

Bocsor és Tarczy kapcsán szükséges azt is elmondani, hogy a dunántúli egyházkerület képviselőjében mindketten aktív tagjai voltak a Magyar Református Egyház Egyetemes Tanügyi Bizottságának, részt vettek a református tanügy formálásában. 1869-ben Bocsor annak az albizottságnak is tagja volt, amelyet az 1868. évi népiskolai törvény elfogadása után az 1858-ban elfogadott református népiskolai tanterv korszerűsítésével bíztak meg.²⁰

A pápai hatások közül külön meg kell említenünk az Önképzőkört (Képzőtársulatot), amelynek üléseire szorgalmasan eljárt, és amelynek könyvtárát rendszeresen látogatta. Ekkoriban a szépirodalmat kedvelte, Jókai minden művét elolvasta. *A kőszívű ember fiai* című történelmi regénye a szabadságharc első irodalmi ábrázolásával maradandó élményt jelentett számára. Az önképzőköri tagság hozzáférést jelentett a napi- és hetilapokhoz, folyóiratokhoz. Ahogy sokan mások, Morgenstern is Pápán vált rendszeres újságolvasóvá. Szellemi élményei angломánná tették. (Ezzel a vonzalommal sem volt egyedül Pápán.) Az önképzőkörnek volt egy másik hatása is: a diákegylet számított a liberális demokrácia, a kritikai gondolkodás, művészeti nevelés szabadiskolájának – szemben a tanórákkal, ahol a fegyelem, tekintély és a konzervatív hagyomány szelleme uralkodott.

A diákevek feledhetetlen emlékének számított a *barátság*, amelyet két osztálytársával: Tóth Benővel és Szabó Gyurival kötött, de ez a kapocs nem volt tartós, egész életre szóló. Mindhármuk pályája eltérően alakult, eltávolodtak egymástól, utóbb csak hallomásból értesültek egymás életének alakulásáról. Ezt a barátságot feleleveníthették volna a tízévente esedékes érettségi találkozók, de ezeken Marczali nem vett részt, csak táviratban vagy levélben köszöntötte a megjelenteket.

A pápai évek negatív hozadéka, hogy eltanulta a *trágár beszédet* és viselkedést, és „*pajtásai kedvéért*” megtanult *kártyázni*, amit egy alkalommal megtakarított pénze bánt.²¹ A szerencsejátékról apja feddésére hamar leszokott, a férfiaságot jelentő trágár beszédetől nehezebb volt megválnia.

A kollégiumi tanári kar hetente, szombati napokon tartott törvényszéki üléseinek jegyzőkönyvéből kiderül, hogy ebben az időben a leckemulasztás, a kávéházak és vendéglők látogatása, a részegeskedés, éjszakai utcai kóbor-

²⁰ Iskolaügy. A magyar ref. egyház egyetemes tanügyi bizottságának ülésezése. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1869. december 15. 1553–1555.

²¹ Normasértése nem jutott a tanári kar tudomására, így elmaradt az iskolai törvények szerinti büntetése.

lás, a színházba járás mellett a kártyázás tartozott a leggyakoribb vétségek közé, amellyel szemben nagy eréllyel lépett fel az iskola vezetése.²² A tanári törvényszék (*sedes*) már Morgenstern megérkezésének évében, 1868. március 4-én tartott ülésén kimondta, hogy a „mindinkább lábra kapó szerencse játékoknak elejét vegye”.²³ A pedellus gyakran látogatta a szálláshelyeket, és ha kártyázáson kapta a diákokat, azonnal jelentette az igazgatónak. A tanári szék első alkalommal 12 órai, másodszer 24 órai elzárásra ítélte a szerencsejátékosokat.²⁴ Ezzel talán még népszerűbbé tette a kártyázást. Emellett a pénzben játszott *kuglizást* is tiltotta, mindhiába. A trágár beszéd elleni harc még kilátástalabbnak tűnt, hiszen a diákok iskolán kívüli szabadidős közösségi életét, magánéletét lehetetlen volt ellenőrizni.²⁵

Összességében elmondható, hogy a pesti egyetemet megelőző három pápai tanév Morgenstern Henrik életének, személyisége kialakulásának, fejlődésének meghatározó időszaka volt, amely feledhetetlen élményként maradt meg emlékezetében. A Pápai Református Kollégium 1870-ben érettségiző diákjai a magyar értelmiséget, szellemi és politikai elitet gyarapították: továbbtanulva lelkészek, ügyvédek, járási és vármegyei bírák, vármegyei tisztségviselők, tanárok, politikusok lettek. 1900-ban, a 30 éves érettségi találkozó alkalmával közülük egy személy, Németh István református teológiai tanár, későbbi dunántúli püspökhelyettes, majd püspök élt Pápán. Konkoly Thege Sándor Hont vármegyei birtokos, országgyűlési képviselő mellett talán Marczali Henrik, az egykor „*kitűnően érett diák*” volt az, aki – mint „*országos hírű egyetemi tanár*” – a leg többre vitte.²⁶ Marczali egykori barátjáról, Tóth Benőről az a hír járta, hogy pályája szépen alakult, de derékba tört: vármegyei pénztáros lett, sikkasztott és öngyilkos lett. Az egykor elválaszthatatlan két jóbarát pályája a két végletet jelentette, amelyet a Gondviselés a kiegyezés feltörekvő nemzedékének felkínált.

KÉPJEGYZÉK

1. kép A Pápai Református Kollégium új, egyemeletes épülete 1858-ban a mai Március 15. téren. *Vasárnapi Ujság*, 1858. szeptember 19. 449.
2. kép Bocsor István professzor, Morgenstern Henrik történelemtanára. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára.

²² DREL V. 2. Gimnáziumi tanári ülések jegyzőkönyve, 1867–1870.

²³ DREL V. 2. Gimnáziumi tanári ülések jegyzőkönyve, 6-ik ülés, 1868. március 4.

²⁴ DREL V. 2. Gimnáziumi tanári ülések jegyzőkönyve, 5-ik ülés, 1868. február 17.

²⁵ A városban lakó diákok ellenőrzésével megbízott pedellusról köztudott volt, hogy gyakran látogatta a kocsmákat, mint a szállásadó gazdákat.

²⁶ Harmincéves találkozó. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1900. július 1. 4.

3. kép Tarczy Lajos professzor, a pápai Képzőtársulat alapítója és Morgenstern Henrik egyik fő patrónusa. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- DREL Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
I.1.a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek (1860–1870)
V. 2. A Pápai Református Gimnázium iratai (1798–1952)

SAJTÓFORRÁSOK

- Dunántúli Protestáns Lap, 1900
Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1869

IRODALOM

- BOCSOR 1861 BOCSOR István: *Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre*. I. füzet. Pápa, 1861.
- DÉNES 2022 DÉNES Iván Zoltán: *Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága*. Budapest, 2022.
- GUNST 1987 GUNST Péter: Marczali Henrik pályakezdése. *Századok* 121. (1987):5. 903–922.
- ILA – KOVACSICS 1964 ILA Bálint – KOVACSICS József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, 1964.
- KACZ 2011 Kacz Lajos *visszaemlékezései*. Sajtó alá rendezte és szerk. HUDI József. Pápa, 2011.
- KIS 1896 KIS Ernő: *A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895*. Pápa, 1896.
- KÖBLÖS 2006 *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9.)
- LAMPÉRTH 1931 LAMPÉRTH Géza: *A pápai református főiskola története 1531–1931*. Pápa, 1931.

- MARCZALI 2000 MARCZALI Henrik: *Emlékeim*. Az utószót írta és az idegen szövegeket fordította: GUNST Péter. Budapest, 2000.
- MARCZALI 2006 MARCZALI Henrik: Emlékeim. *Acta Papensia* 6. (2006):1–4. 227–237.
- MEZŐ 1865 *A Dunántúli Helvét Hitvallású Evangéliumi Egyházkerület egyházi névtára 1865-dik évre*. Szerk. MEZŐ Dániel. Pápa, 1865.
- TRÓCSÁNYI 1981 *A pápai kollégium története*. Szerk. TRÓCSÁNYI Zsolt. Budapest, 1981.

The Years of Henrik Marczali (Morgenstern) in Pápa (1867–1870)

by József Hudi

(Summary)

Henrik Morgenstern, son of the rabbi of Marcali, was the founder of the Hungarian scientific historiography. In his late memories he ranked the Reformed College of Pápa amongst the most outstanding schools of his life. Like his father, he studied at the Reformed school where he completed grades 6–8. Based on memories, contemporary school documents, records, and yearbooks, our study presents the town with a population of 14,000 with liberal ideas and its school. After leaving the Benedictine grammar school in Győr, Morgenstern continued his studies in Pápa where he booked a room with the Jewish family of merchants called Markfeld. He attended classes at the so-called New College (today Theological Academy). He immediately got used to the order of the Reformed school, his grades were excellent, his teachers highly appreciated him, helped him and he received a scholarship. His classmates were at least four years older than him, and many of them defended the physically weak boy who gained a reputation by teaching them mathematics. The school, run by the Transdanubian Reformed Church, had 8–12 well-qualified teachers, each of whom taught more than one subject and took on the task of writing textbooks. His most influential teachers were József Szilágyi, who taught him Greek and Latin in grade 6, Gábor Szép, a professor of mathematics, and three other teachers in grades 7 and 8 (at the academic faculty), namely the Hegelian István Bocsor, who taught history, Lajos Tarczy, who taught physics and mathematics, and Ferenc Váli, who taught chemistry. In his free time, Morgenstern often attended classes at the School Debating Society, visited its library and read national and international newspapers and journals. He became a regular newspaper reader in Pápa, an addict of English culture and history, and formed intimate friendships. He graduated with excellent grades in 1870 and soon began his university studies at the University of Budapest.